

**GEOPOLITICAL THOUGHT OF UKRAINE AT THE END OF XIX
- IN THE FIRST HALF OF XX CENTURY. THROUGH THE
PRISM OF STATE FORMATION / ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА
УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ.
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

Вегеш І. М.

orcid: 0000-0003-2692-1345

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології і державного управління

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вегеш М. М.

orcid: 0000-0002-1848-8839

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри політології і державного управління

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УДК 930:327(477) «19/20»

Vehesh M.M.

orcid: 0000-0002-1848-8839

Doctor of History, Professor,

Head of the Department of Political Science and Public Administration,

Uzhgorod National University

Resume. The article attempts a comprehensive study of the best representatives of geopolitical thought in Ukraine in the late XIX – first half of the XX century: Mykhailo Drahomanov, Ivan Franko, Mykola Mikhnovsky, Dmytro Dontsov, Yuriy Lypa, Stepan Rudnytsky and Mykhailo Kolodzinsky. The authors analyze the geopolitical heritage of prominent Ukrainian thinkers through the prism of state-building processes. Considerable attention is paid to Ukrainian-Russian relations during various stages of national history. The article draws parallels with the current geopolitical situation in which Ukraine found itself after the Russian invasion in 2014. Based on this, it seems relevant to make a detailed analysis of the “Military Doctrine of Ukrainian

Nationalists” by M. Kolodzinsky, who warned in the mid-30s of the last century about the events that are taking place today.

Key words: geopolitics, political thought, Ukraine, Russia, state-building processes, nationalism, military doctrine, political geography, independence.

Анотація. У статті робиться спроба комплексного дослідження найкращих представників геополітичної думки України кінця XIX – першої половини XX ст. Михайла Драгоманова, Івана Франка, Миколи Міхновського, Дмитра Донцова, Юрія Липи, Степана Рудницького та Михайла Колодзінського. Автори аналізують геополітичну спадщину визначних українських мислителів через призму державотворчих процесів. Значна увага відводиться українсько-російським взаєминам протягом різних етапів вітчизняної історії. У статті проводяться паралелі з сучасною геополітичною обстановкою, у якій опинилася Україна після вторгнення російських військ 2014 р. Виходячи з цього, актуальним видається розгорнутий аналіз «Военної доктрини українських націоналістів» М. Колодзінського, який ще в середині 30-х років минулого століття попереджав про події, що мають місце сьогодні.

Ключові слова: геополітика, політична думка, Україна, Росія, державотворчі процеси, націоналізм, воєнна доктрина, політична географія, незалежність.

Вступ і постановка проблеми. Про особливе місце України в сучасному геополітичному світі говорили завжди. [37] Звичайно, на тому чи іншому етапі української історії змінювалися пріоритети, політичні орієнтації, виникали і зникали цілі імперії. Якщо в часи Давньоруської держави з нами рахувалася Візантійська імперія, а в козацьку добу від послуг запорожців не відмовлялися великі європейські держави, то після Хмельниччини українська державність перетворювалася в історію. Україна все більше ставала залежною і врешті-решт втратила свою незалежність аж до історичних подій 1917 – початку 1920-х років XX століття. Напередодні Другої світової війни національно-визвольна боротьба закарпатських українців, які в міжвоєнний період перебували у складі демократичної Чехословацької Республіки, призвела спочатку до здобуття автономії, а згодом і проголошення самостійної Карпатської України з президентом Августином Волошином на чолі. Проте геополітична ситуація в світі виявилася несприятливою для молодої незалежної держави: вона впала під час агресії гортистської Угорщини в березні 1939 р. Саме на кінець XIX – першу половину XX ст. припадає найбільший розвій української геополітичної думки, яскравими представниками якої були М. Драгоманов, І. Франко, М. Міхновський, Д. Донцов, Ю. Липа, С. Рудницький і М. Колодзінський.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед останніх публікацій українських істориків і політологів особливої уваги заслуговує ґрунтовна праця «Історія політичної думки України» за редакцією Н. М. Хоми [14]. Авторами праці виступили науковці Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Прикарпатського національного університету імені В. С. Стефаника, Ужгородського національного університету. Хоча дане дослідження присвячено українській політичній думці загалом, проте у розділах , написаних В. Г. Власовим і Т. В. Лушагіною, розглядаються також геополітичні аспекти в науковій спадщині М. Драгоманова, М. Міхновського та І. Франка. Р. Б. Демчишак висвітлив одного з найвідоміших представників української політичної думки націоналістичного спрямування Ю. Липи. Авторами глибоких праць, у яких ґрунтовно висвітлено геополітичні погляди Д. Донцова, є О. Баган [1] і С. Квіт [15]. Саме завдяки їм побачив світ перший том багатотомного видання визначного теоретика українського націоналізму, до якого увійшли найбільш відомі праці Д. Донцова «Націоналізм», «Підстави нашої політики», «Сучасне політичне положення і наші завдання». Львівський історик Я. Грицак опублікував фундаментальну монографію, в якій висвітлив суспільні погляди Івана Франка [7]. Останнім часом з'являється багато публікацій про життєвий шлях і військово-політичну діяльність М. Колодзінського, спадщина якого до цих пір майже не вивчалася. Авторами змістовних праць про геополітичну та військову концепцію М. Колодзінського є О. Кучерук [18], М. Посівнич [25], В. Рог [26]. Вони в значній мірі спричинилися до першого повного видання головної монографії М. Колодзінського «Воєнна доктрина українських націоналістів» [16], яка до цього часу зберігалася в Архіві ОУН.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів геополітичних праць найбільш відомих українських мислителів кінця XIX – першої половини XX ст., які справедливо входять до золотого фонду української політичної думки. Хоча вони відрізнялися, інколи радикально, своїми поглядами, проте стояли на чітких державницьких позиціях, відстоюючи ідею незалежності України.

Виклад основного матеріалу. Геополітична доктрина Михайла Драгоманова викладена в його працях «Историческая Польша и великорусская демократия» (1883), «Проект основ статуту українського товариства «вільна спілка» (1884), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893) тощо [12-14]. Сучасний дослідник Б. Андрусишин одним з перших акцентував на геополітичних поглядах вченого, який «вважав, що перед державними європейськими націями проблема

суспільних трансформацій не стоїть так гостро, в той час як народи, що тривалий час перебувають у колоніальному статусі, більш підготовлені до переходу на альтернативний шлях розвитку» [2, с. 59].

Розглядаючи українську справу на широкому міжнародному тлі, Михайло Драгоманов часто торкався геополітичних проблем Східної Європи, акцентуючи на російському, польському і балканських питаннях. Головними перешкодами демократичного політичного розвитку він вважав «польський історичний патріотизм», «німецький натиск на Схід» та «експансіоністські традиції російської державності». Недоліком концепції Михайла Драгоманова було ототожнення українських і російських геостратегічних інтересів, за що його піддавав критиці один із засновників ідеології українського націоналізму Дмитро Донцов. У питанні звільнення балканських слов'ян вчений також покладав надії на Росію, обґрунтовуючи свою позицію відсутністю політичної й військової підтримки з боку європейських країн. У географічному розташуванні України М. Драгоманов вбачав важливу її культурну і політичну значимість у слов'янському світі. Він розглядав і варіант повної державної незалежності України, хоча й розумів, що у тогочасних умовах ця праця доволі ілюзорна: «... Відокремлення українського населення від інших областей Росії в окрему державу є справа, не тільки у кожному випадку вкрай важка, якщо не неможлива, але, за певних умов, зовсім не потрібна». М. Драгоманов неодноразово акцентував на великому значенні освоєння українцями Північного Причорномор'я, необхідного для зміцнення геополітичних позицій в цьому регіоні, адже «... без північних берегів Чорного моря Україна неможлива як культурний край». Проте чіткої геополітичної концепції М. Драгоманов не створив.

Видатний український поет, письменник і громадсько-політичний діяч Іван Франко хоча й не створив власну геополітичну концепцію, проте залишив після себе окремі замітки й характеристики. У статті «Воскресеніє чи погребеніє?» І. Франко відзначав: «Самим своїм географічним положенням на розграниччі між північною а полуденною і західною Слов'янщиною, в найкращім кліматі, повздож Чорного моря, край наш призначений відіграти велику роллю в цілій будущій судьбі Східної Європи. Він становить не тільки ключ до внутра Росії, але zarazom і найбільше джерело її сили». Розумів він і той факт, що без України Російська імперія себе не мислить: «Позбавлена України Росія втратила би всяке значення на Чорнім морі і на Балканськім півострові, відтята була б від цілого майже слов'янського світу» [34, с. 60]. Хоча І. Франко намагався не відокремлювати російський і український революційні рухи, проте передбачав падіння російського абсолютизму. В статті «Одвертий лист до галицької української молодежі» (1905) письменник констатував:

«Велика доба для нашої нації почнеться з хвилиною, коли в Росії упаде абсолютизм. Останні події показують, що той упадок уже не за горами...». Коли це станеться, тоді перед українською інтелігенцією постане завдання – «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя». Важливо, вважав Франко, щоб ми навчилися «чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [35, с. 580]. Це важливий висновок І. Франка, який вважав українцями не тільки тих, хто проживав у складі Російської імперії, але й в Австро-Угорщині та інших країнах світу.

У 1900 р. побачила світ праця І. Франка «Поза межами можливого». «Ідеал національної самостійности, – писав І. Франко, – в усякому погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки... Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом усвідомлювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не створить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас як сліпа машина» [36, с. 309-310]. Оригінальну оцінку багатогранній творчості Івана Франка зробив львівський історик Я. Грицак: «Подібно до того, як у літературній діяльності він ніколи не написав твору великої форми (роману), так і в своїй політичній діяльності Франко не надав своїм поглядам вигляду системи... І його соратники, і його опоненти докоряли йому за непослідовність і мінливість поглядів, звинувачували у «скоках» та обзивали «прапорцем», що розвертається туди, куди подме вітер. Незалежно від того, наскільки справедливими чи несправедливими були ці закиди, вони відображали мінливий («артистичний» або «поетичний», як казали деякі його сучасники) характер його натури. Тому вивчення Франкового світогляду, як і полювання на лисиць, потребує особливої техніки, зокрема – відмови від спроб звести його до якогось єдиного «-ізму». Важливо бачити різні джерела його формування, різні контексти його функціонування та, відповідно, різні можливі способи його відчитання» [6, с. 222].

У своїй програмній праці «Самостійна Україна» (1900) інший український мислитель Микола Міхновський підкреслює: «Наша нація у своєму історичному процесі часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації, по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією нацією «Одна єдина,

нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ» [24, с. 134]. М. Міхновський вперше, задовго до праць ідеологів українського націоналізму, чітко Формулює геополітичну схему незалежної української території. Радикально він завершує свій програмний маніфест: «Усі, хто на цілій Україні не за нас, той проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог, чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя, пам'ятаймо, що слава і перемога – це доля борців за народну справу. Вперед і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ, щоб цілий народ не загинув через його необачність. Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!» [24, с. 135].

М. Міхновський головним ворогом українців вважав Росію. «Ми – нація зрабована, нація-раб, – писав він у статті «Робітниче свято Першого мая», – коли більшість московської нації хоче самодержавства, то ніхто не зможе знести його, а коли вона його не схоче, то й ніхто їм цього не заборонить, бо москалі складають державу незалежну. Через то для нас буде найрозумніше залишити справу про самодержавство москалям, а самим пильнувати свого: державного визволення своєї нації» [23, с. 137]. «Поки ще в пануючих націях скрізь панує розладдя, ворожнеча і боротьба між різними суспільними верствами, – відзначає М. Міхновський у статті «Робітнича справа в програмі Української народної партії», – то націям зрабованим ще є змога скористатися з цього і вибитися на волю... Хто не міг визволитися, коли в таборі ворогів йшло безладдя, суперечка і боротьба, той тим більше не визволиться, коли в ворожому таборі запанує згода» [22, с. 140]. В «Х заповідей УНП» М. Міхновський знову звертається до свого головного лозунгу: «Одна, єдина, неподільна від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей – от се національний український ідеал. Нехай кожна українська дитина тямить, що вона народилася на світ на те, щоб здійснити цей ідеал» [25, с. 141]. Перша світова війна покликана була змінити геополітичну карту світу. Це добре усвідомлював М. Міхновський: «Нинішня війна є тільки вибухом в тій неперервній боротьбі націй за своє існування... Народ має право жити тільки тоді, коли він має силу жити. Невблаганний біологічний закон боротьби за існування не знає жалю до слабких. Тільки сильні народи можуть жити. Це право жити мусимо ми завоювати, бо ніхто не принесе нам його в дарунок. І насамперед, мусимо перемогти в собі той «дух раба», що вціплявся нашому народові століттями чужого панування над нами» [21, с. 157-158].

Говорячи про місце Дмитра Донцова в тогочасному суспільно-політичному житті, Я. Грицак констатував, що він разом з М. Міхновським і В. Липинським були єдиними

пропагандистами ідеї політичної самостійності в Наддніпрянській Україні. Читаючи публіцистичні праці цих трьох ідеологів політичної самостійності, не можна позбутися враження, що вони написані пришельцями з іншої планети – настільки далекими за своїм радикальним тоном були вони від тогочасних писань більшості східноукраїнських діячів [5, с. 180]. Свої геополітичні погляди Д. Донцов виклав у працях «Сучасне положення нації і наші завдання» (1913), «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), «Міжнародне положення України і Росія» (1918), «Українська державна думка і Європа» (1918), «Підстави нашої політики» (1921), «Націоналізм» (1926). Відомий дослідник наукової спадщини Д. Донцова О. Баган акцентував на основоположних ідеях мислителя, викладених у праці «Сучасне політичне положення і наші завдання»: 1) автор уперше в історії української політичної думки поставив тезу про смертельну загрозу для України імперіалізму Росії, визначив Росію як головного ворога; 2) він увів національний принцип в оцінювання внутрішньої та зовнішньої суспільно-політичних ситуацій, кардинально відкинувши «провінціалізм», тобто примітивне і нестратегічне бачення завдань України, зажуреність у соціальні проблеми; 3) передбачив вихід на історичну арену недержавних народів Середньої і Східної Європи і поставив українську справу у контекст цих геополітичних зрушень; 4) рішуче засудив слов'янофільство, яке віддавна відвертало українців від насущних національних завдань і було лише засобом і прикриттям для російського імперіалізму; 5) перший вивів формулу, що «Росія без України вже не наддержавна», не повноцінна імперія; 6) ствердив, що об'єктивним союзником української справи стає Австро-Угорщина, а за нею й Німеччина, бо йде до конфлікту німецького світу з російським, і з цього повинна скористатися Україна; передчував світову війну і її страхітливі жертви, як потім передчував Другу світову війну і застерігав проти згубності будь-якого імперіалізму; 7) він поставив чітку тезу про загрозу Росії-імперії для європейської демократії і стабільності; 8) афоризм Д. Донцова: «Найбільше гнітять того, хто найменше вимагає» – став революційним гаслом для української молоді, сформував світоглядну засаду власне стрілецтва [1, с. 34-35].

Д. Донцов вважав, що падіння Туреччини призвело до посилення геополітичної конфронтації між Німеччиною та Росією, що стало викликом для всієї тогочасної Європи. Якою повинна бути позиція України? «Одиною, відповідаючою інтересам української нації програмою, – стверджував Д. Донцов, – є тепер політичний сепаратизм. Тому, коли б ми тепер в тій великій бурі, гуркіт котрої вже ловить наше вухо, не кинули усі наші сили – які б малі вони не були – на сторону противників Росії, – то був би злочин перед нашою нацією і її будучиною» [11, с. 85], «а що станеться, коли Росія перемаже?» – запитує Донцов і відповідає: «Це ж знищить наш культурний доробок, це ж спровадить на нас – в Галичині і

в Росії – нечувані репресії, коли ми станемо проти неї! На це відповім: а хіба Росія і тепер не нищить нашого культурного доробку, вносячи гангрену в наш національний організм? Чи українство в Росії не зазнає чимраз нових і сильніших ударів власне в той час, як стає чимраз лояльнішим, аж до самопониження? Зрештою, наївно було б думати, що виживаюче становисько галицьких українців в часі конфлікту привернуло б до них по анексії Галичини ласку царату. Бо ж не для чого іншого він стремить до цієї анексії як на те, аби знищити в Галичині огнище української культури. Найбільш гнітять того, хто найменше вимагає» [11, с. 87-88].

Д. Донцов обґрунтував потребу творення геополітичного комплексу Середньої Європи, у якому б вирішальну роль відігравали нові держави (незалежні і сильні) Україна і Польща. Він був глибоко переконаний, що закони геополітики мають невідворотний характер, а тому неможливо, з одного боку, змагатися з Росією, а з другого – бачити в ній союзника. Якщо Україна хоче бути органічним складником Середньої Європи, вона повинна нести місію Понтиди – країни-епіцентру Чорноморського (східноєвропейського) простору; мусить творити геополітичний чотирикутник: Понтида (Україна) – Анатолія (Туреччина) – Балкани – Кавказ. Лише за таких умов Україна стає чинником рівноваги у просторі цілого континенту. «Коли історія (і географія) зробили з нас аванпост Європи проти Росії, – писав Д. Донцов, – Росії яко такої, незалежно від кожночасового її режиму; коли цю роллю під загрозою національної смерті мусить Україна і далі грати; коли самі заложення московської культури руйнують відпорну силу нації; коли, нарешті, перемога в обстоюванні своєї національної незалежності невіддільна для нас від перемоги Європи над Росією і навпаки – то першою заповіддю нашої політики повинно бути: 1) в політиці внутрішній – плекання всіх засад західної культури, які рятують Європу (і нас) від московської пошести, 2) в політиці зовнішній – повна сепарація від Росії» [10, с. 145-146].

Головні положення своєї націоналістичної доктрини Д. Донцов виклав у своїй програмній праці «Націоналізм»: «Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духовного, економічного і політичного нації. Без такої ідеї ми все лишимося нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити збірної волі; народом «конвульсійних вибухів», народом без патосу, сателітом сильніших; парією, верствою, навіть у себе вдома невіддільником не лише політичним, але й духовним і соціальним, нацією з «анархією доктрин» і з «ослабленням волі...». Так буде, доки не виповімо безоглядної війни всім атомістичним та інтернаціональним доктринам, які панують в нас, які сковують думку нації та її енергію, які розсаджують усяку збірну

національну волю. Такою ідеєю може стати в нас не веселітська, ані соціальна, лише тільки національна ідея, щоб гляділа в майбутнє і мала відвагу скорити собі свій світ» [9, с. 406]. «Головний момент, який обіймає цілу ідеологію чинного націоналізму, – вважає Д. Донцов, – це момент панування, влади, активності, всупереч до домінуючого моменту провансальства – уживання; пасивність та підпорядкування обставинам, відірваним засадам, партикулярному народові, чужим ідеям там, і активне начинення себе їм тут. Це те, що я назвав би новою ідеологічною підставою тих зусиль нації, які вимагає від неї час» [9, с. 413-414].

Хоча перше видання донцовського «Націоналізму» побачило світ у 1926 р., концепція автора не зазнала суттєвих змін в його пізніших публікаціях. Зокрема, щодо оцінки головного ворога України – Росії. Він розвіяв ілюзії українських лібералів, які твердили, що заміна політичного режиму в Росії – СРСР призведе до трансформації її курсу щодо України. У статті «Російський хижак – вчора і нині» Д. Донцов однозначно заявив: «Варто підкреслити безмежну наївність тих чужинців і деяких українців, які все ще вірять в якусь третю, четверту або десятую Росію, яка – вже напевно – буде свобідною і дасть свободу іншим! Росія не міняється; яка була 350 літ з чимсь, така є і нині. Завданням нашим є не боротьба з тим чи іншим режимом в СРСР, а з Росією як такою, з її духом – варварським і насильницьким, який лишиться втіленим в кожному режимі, який би не наступив по большевиках» [8, с. 26]. Одною з рис вдачі росіян є «єднати в собі Івана Грозного і Леніна, Петра і Сталіна, царських опрічників XVI-го віку і большевицьких чекістів XX-го. Трагедія Заходу в тім, що він ніяк того не хоче зрозуміти» [8, с. 38]. В березні 1949 р. Д. Донцов змальовує портрет майбутньої України, яка «вільна від обіймів московського спрута, вільна від всякої Москви». Її повинні очолити керманічі, які «не одурманені отрутою зі сходу, лише віруючі в місію України, які б величчю характеру дорівнювали величі доби, в якій живемо» [8, с. 69].

Визначний український географ Степан Рудницький – автор цілого ряду праць про майбутній геополітичний устрій України. Дослідивши цілий комплекс історичних, етнополітичних, географічних чинників, С. Рудницький у праці «Україна з політико-географічного становища» (1916) довів неминучість незалежності України. Аналогічну проблему він підняв також у праці «Чому ми хочемо самостійної України» (1916). На відміну від німецького вченого Ф. Ратцеля, який гіперболізував роль географічних і біологічних чинників, С. Рудницький акцентував на пріоритетності національного принципу при формуванні держав нової Європи. На глибоке переконання вченого, у Центрально-Східній

Європі виникне цілий ряд незалежних держав, в яких існуватимуть демократичні режими. До таких країн він також відносив Україну. Політичний лад майбутньої України С. Рудницький розглядав як демократичну республіку з сильним урядом і самоврядуванням (окремі громади не мають перевищувати 10 тисяч кв. км.). Щодо перспектив майбутнього міжнародно-політичного устрою Центрально-Східної Європи, вчений обґрунтовує ідею Балтійсько-Понтійської федерації як противагу російській експансії в Західну Європу. С. Рудницький переконував політиків Заходу в недопустимості включення України в сферу російських інтересів, бо це призведе тільки до посилення Росії. Дослідник акцентував на попередніх помилках, зокрема українських політиків часів визвольних змагань 1917-1920-х років, акцентував на їхньому угодовстві, що призвело до поразки і втрати української незалежності [7, с. 109-113].

Усі без винятку наукові праці С. Рудницького проникнуті великою любов'ю до України, яку він у майбутньому бачить незалежною і самодостатньою. «Наша батьківщина називається Україна. – пише автор. – Велика й славна це земля! Тут жили наші пращури, діди й батьки. Вони захищали Україну своїми грудьми, поливали її своєю кров'ю в боротьбі й потом при праці. На Україні ми родились, на Україні живемо, вона нас годує й зодягає, в українській землі зложимо наші кости. Ми винні Україні нашу гарячу любов. Ми повинні для неї жити й з усіх сил цілий наш вік працювати, щоб вона велика була між державами світу, щоб український народ був щасливий і великий між іншими народами» [32, с. 3]. Аналізуючи політико-географічне значення українських кордонів, С. Рудницький констатував, що «Україна лежить на межах Європи й Азії, європейської полоси складкових гір і східно-європейської плати. Геоморфологічно й кліматично є Україна так само виразною граничною країною, туди переходять також важні рослинно-і звірино-географічні межі. Тут стикаються зі собою раси, культурні круги, народи. Україна це не тільки гранична країна, це також країна границь» [33, с. 52]. Що стосується політичних кордонів, то вони мали «завсіди непостійний і неготовий характер... Україна немає ані на своїх межах, ані у своєму нутрі ні приблизно такої кількості ліній, котрі надавалися б на політичні границі, як Середня чи Західна Європа» [33, с. 52-53].

На глибоке переконання С. Рудницького, «утворення великої української держави над Чорним і Каспійським морем, від Карпат по Кавказ, нівечить на все наміри російського імперіалізму... По утворенню української національної держави може Росія тільки тоді приступити до своїх експансіоністських планів на Сході, коли здавить Україну» [33, с. 247-248]. Виходячи з цього, переконує С. Рудницький, країни Центральної Європи «найдуть в

Україні завсіди природного союзника». Тим більше, що «українці дають досконалий людський матеріал для війська й мають блискучі воєнні традиції. Українська держава в етнографічних границях могла б в разі потреби виставити поверх п'ятимільйонну армію. Ця армія потребує тільки боронити рідного краю, щоб разом успішно захистити також Середземне море, Суецький канал і шлях до Індії. Вже само існування кріпкої української держави над Чорним і Каспійським морем зможе відстрашити Росію від імперіалістських експансій у південному напрямі» [33, с. 248]. С. Рудницький також дотримувався тієї позиції, що Україна «може й повинна бути головним осередком європеїзації Передньої і Центральної Азії. Вона може й повинна бути головним звеном у цім ряді країв європейсько-арійської культури, який повинен одноцільною полосою обхопити цілу північну півкулю вздовж приблизно 50-го рівнобіжника північної ширини. Великі, вже існуючі звена цього культурного ланцюга країв – це англо-саські держави Північної Америки: Канада і З'єдинені Держави, Велика Британія, германські краї Середньої Європи. Звідси аж по Тихий Океан відчиняється поле для діяльності молодих ще культурно й політично слов'янських народів...» [31, с. 160].

С. Рудницький привітав національно-визвольні змагання галицьких українців у 1918-1919 рр., утворення ЗУНР. Він розумів, що з часом постане Соборна Українська держава, до якої також увійдуть її західні території: «Всі ми, що положили собі завданням вибороти державну самостійність Галицької України, дуже добре знаємо, що не боремося за державу, яка мала б існувати вічно, яка мала би бути постійно відокремлена від України над Бугом, Дніпром, Доном, Кубанню... Галицька державність. Її досягнення ледве чи зможе покласти головну основу збудування Соборної України. Та вона буде напевно одною з головних і кінцевих основ цього великого діла» [29, с. 3]. Чи зможе Галичина, хоча б на перших порах, самостійно існувати? Таку проблему нерідко піднімали противники галицької незалежності. С. Рудницький доводив, що «Українська Галичина як самостійна держава має доволі гарні економічні основи самостійного існування. Навіть у перших найтяжчих початках її економічне положення буде не найгірше, валюта також держатиметься без порівняння краще чим польська. Є навіть дані, що Галичина на лад Швейцарії могла б удержати економічну й державну самостійність і на довгу мету» [29, с. 25]. У підтвердження своїх думок вчений наводив статистику щодо нафтових багатств Галичини: «Величезні нафтові поля лягли широкими й довгими полосами вздовж північних обног українських Карпат і Кавказу. Галичина й українське Півкавказзя вже своїм географічним положенням на західних і східних межах є неначе угольними каменями Соборної України» [30, с. 5]. С. Рудницький

вважав, що європейські країни, особливо прибалтійські, змушені підтримати незалежну Галичину, бо коли вона виникне, то «заборчість Польщі на Сході й над Балтійським морем мусить припинитися. Бо не матиме тоді головної стратегічної й економічно-політичної основи» [28, с. 30].

Визначний український вчений Юрій Липа свою геополітичну концепцію виклав у фундаментальних працях «Українська раса» (1937), «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941). Розуміючи під расою ментальну, духовну цілісність і самобутність української нації, Юрій Липа закликав використовувати розумні геополітичні орієнтири, до яких відносив природну вісь Північ-Південь. За своїм геополітичним значенням Московія докорінно відрізняється від України: «коли поземною геополітичною віссю Московії є горішнє Поволжя, то поземною віссю України є північно-східний берег Чорного моря. Коли в Московії величезна більшість рік тече на північ, то в Україні всі ріки пливуть на Південь, з винятком одної Кубані. Найприроднішою віссю експансії України є південна вісь, так, як найприроднішою для Московії є вісь північна. Московія – це Північ, Україна – це Південь. Обидві країни рівноважаться між собою щодо населення геополітичного значіння» [20, с. 70]. У контексті своєї геополітичної доктрини Ю. Липа конструював конфігурацію можливих міжнародних союзів Української держави проти російської експансії (народи Кавказу). Вчений прогнозував, що об'єктом претензій Росії і у перспективі будуть саме південно-східні регіони України (актуальність думок мислителя очевидна в контексті сучасної російської агресії на сході України), у яких значною мірою зосереджуватиметься потенціал майбутньої Української держави [15, с. 434].

Цікаві судження Ю.Липа висловив стосовно майбутнього Сибіру: «Рано чи пізно Сибір матиме, коли не самостійність, то принаймні, автономічний устрій типу домініону. Претензії Українців до теренів, де замешкує їх більшість (Сірий, Зелений Клин) – не мають підстав. Сибіром кермують міста. Тим часом там є не більше, як кілька процентів українців... Можливості існування якоїсь держави Зеленого Клину – виключені. Найважливішим був би поворот українців на свої теренові землі при першій можливості. Їхня колонізація до Сибіру ще дуже свіжа, – переселятись туди вони почали десь в 900-тих роках і не злилися безповоротно з місцевими сибіряками... Сибір для сибіряків – це гасло найреальніше, бо на довший протяг часу» [20, с. 107-108]. Говорячи про Далекосхідний край, Ю.Липа цілком справедливо акцентував на зацікавленості в ньому двох геополітичних гравців – Росії та Японії. Не відкидав він і Китай – можливого майбутнього гравця. Щодо геополітичних планів Японії, то для них важливо створення держави на території на схід від

Байкалу. Це була б буферна держава, яка б відділяла Японію від більшовицької Росії. Йдеться в працях Ю.Липи також про майбутнє Киргизстану та Туркменістану. Останній, на думку вченого, «занадто розшматований» [20, с. 132]. Юрій Липа не завершує свою монографію «Розподіл Росії», як це прийнято в науковій літературі, висновками. Він їх вважає зайвими, бо вже сама проблематика і назва праці говорять самі за себе – потреба розподілу Росії є доконаним фактом.

Особливої уваги заслуговує військово-теоретична наукова спадщина відомого в 20-30-х роках минулого століття українського геополітика Михайла Колодзінського. Йдеться, перш за все, про ґрунтовну його монографію «Українська воєнна доктрина». Над головною своєю працею М. Колодзінський працював у період між 1935 та 1937 рр., перебуваючи в еміграції (Німеччина, Бельгія, Франція, Югославія). З окремих його листів відомо, що у написанні цієї книги був зацікавлений тодішній керівник ОУН Є. Коновалець, який просив «закасати рукави і підготовляти Ваш реферат» [19, с. 109]. Аналогічне прохання висловив Я. Стецько: «Пропоную Вам опрацювати для нашого журналу реферат під назвою «Українська воєнна доктрина». До Вашої вступної праці на цю тему пересилаю Вам замітки, які читав пан Мудрий [псевдонім Є. Коновальця] і з ними згідний. До Вас належало б крім історичної ретроспективи дати і перспективу, базуючи нашу доктрину на тих завданнях, що їх ми ставимо перед Україною. Реферат Ваш має бути готовий до 1.VI. цього року [1938]» [19, с. 109]. Лист Я. Стецька датований 10 березня 1938 р., тобто за 7-8 днів до загибелі М. Колодзінського. На перший погляд може здатися, що полковник Гузар не встиг завершити книгу, однак таке твердження буде невірним. Відомо, що в рукописному варіанті книга розповсюджувалася серед членів ОУН, її переписували від руки й обговорювали. Доказом цього є спогади Я. Гайваса: «Коли я прибув до Відня, були в нас – і з Ярославом Барановським та іншими і на Ляндштрассе-Гавптштрассе – загальні балачки про неминучість скорої війни. Якийсь час після цього заговорили про підготовку повстання, причому гаряче дискутовано воєнну доктрину Михайла Колодзінського» [3, с. 265].

Перша частина праці М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина» була видана 1940 р. у Кракові, а 1957 р. перевидана в Торонто «Товариством колишніх вояків УПА». Інші частини праці поширювалися у рукописному вигляді серед членів ОУН і доля їх донедавна вважалася невідомою. Зараз праця зберігається у Центральному архіві УПА у Києві. Розділ «Національне повстання» з коментарями сучасного українського історика О. Зайцева опубліковано 2013 р. в журналі «Україна модерна». Повністю книга видана 2019 р. у

київському видавництві «Основа». Її супроводжують передмови В. Рога і О. Куцина та ґрунтовна біографічна стаття М. Посівнича [18, 26, 27].

Колись класик англійської геополітики Г. Макіндер визначив основні постулати у геополітиці сили, які згодом набули особливої популярності в середовищі політиків: хто керує Східною Європою, той керує хартлендом (центр землі, серцевина суходолу – Авт.); хто керує хартлендом, той керує Світовим островом (включає два континенти – Євразію та Африку, оточені Світовим океаном – Авт.); хто керує Світовим островом, той керує світом [7, с. 68]. М. Колодзінський чудово розумів усю важливість цієї класичної формули, коли стверджував: «Воєнна доктрина українських націоналістів не може забути про те, що кожна п'ядь української землі пересякла нашою кров'ю. Не потом, бо піт лле і не вільник, але чистою кров'ю, пролитою в боротьбі... Це все затверджує за нами право на Схід Європи й усякі зазіхання на наші землі з боку інших народів ми мусимо з обуренням відкинути» [17, с. 47]. Хоча головним ворогом України М. Колодзінський цілком аргументовано вважав більшовицьку Росію, проте він також рішуче засудив гітлерівську Німеччину: «Про територіальні апетити цієї держави в Східній Європі можна би не згадувати в воєнній доктрині, якщо би вони були тільки політичної натури. Одначе Гітлер в «Майн кампф» пов'язує майже існування німецького народу зі здобуттям Сходу Європи, а тим самим робить з цього світоглядну справу націонал-соціалізму. Нас мусить обурити така експансивність Гітлера». А далі ще різкіше: «Бандити вони всі міжнародні, які хочуть з України зробити публічний дім, щоб могли провадити тут свої хижацькі плани. Звідки Гітлер дійшов до цього, щоби якраз Схід Європи вибрати для експансії німецького народу? Що його великий і ним обожнюваний народ вклав протягом віків у Схід Європи? Де ж були тоді німці, коли найбільша військова сила, яка коли-небудь була на землі, під проводом Бату-хана злягла на Східну Європу? Ціла середня Азія викинула з себе все, що мала войовничого, на підбій України. Наші предки не злякалися одначе тієї повені диких орд. Київ не піддався без боротьби татарам. Ця оборона Києва гідна того, щоб поставити її на першому місці в світовій історії...» [17, с. 47-48].

Хоча М. Колодзінський усвідомлював геополітичну роль Німеччини у тогочасній Європі, розумів, що з таким станом справ не можна не рахуватися, однак був прихильником самостійної державницької політики. «І Гітлер говорить, що Німеччина є матір всіх народів! – констатує автор. – Одначе український народ мусить власними силами стати на ноги. Тому ми не можемо узалежнювати нашої майбутності й визвольної боротьби від європейської, чи то світової політики. Навпаки, ми своєю революційною активністю мусимо примусити світ

достроюватися до нас. Хто має інтерес у тому, нехай нам помагає... Противно, якщо та Європа стає побічною причиною нашого поневолення... Така Європа, як нинішня, яка заключає союзи з Москвою і Польщею, є нам ворожою, тому ми в своїй революційній боротьбі мусимо на перше місце ставити славу, добро і майбутнє української нації, а не добро Європи. Ми боремося за «землю руську», а не за те, щоб бути щитом Європи. Коли ж із нашою боротьбою сплелася нерозривно справа оборони західноєвропейської цивілізації проти московського варварства, то це тільки прикрашує нашу боротьбу й надає їй світового значення» [17, с. 49-50].

«Воєнна географія і кордони України» – таку назву має окремий розділ в монографії М. Колодзінського. У стилі традиційної політичної географії та геополітики автор стверджував, що «держава з малим простором буде мати іншу воєнну доктрину, ніж держава з великим простором. Воєнні плани і перебіг війни буде залежати від ширини і довжини простору, охопленого війною. Знання терену, його геологічна структура, полого будова, атмосферні прикмети, підземні багатства, антропологічні і політичні відносини й загалом все, що на терені воєнних подій знаходиться, росте і живе, мало і буде мати величезний вплив на воєнні події» [17, с. 75]. М. Колодзінський зробив спробу «витворити собі географічний образ України, за яку ми боремося». Він був глибоко переконаний, що «кордони української держави мають покриватися з нашими політичними, стратегічними і економічними потребами. Як далеко зайде український меч і плуг, так далеко буде сягати влада Володимирового Тризуба. Безперечно, що велика частина майбутньої української держави буде покриватися з нашими етнографічними землями. Але не треба забувати, що велику частину треба буде повести згідно з геополітикою Західної Європи й історичною місією української нації» [17, с. 77].

М. Колодзінський скрупульозно і точно робить опис того, що він називає «українським простором»: південні кордони України, кордони України з Румунією, кордони з Мадярщиною і Чехословаччиною, кордон з Польщею, кордон з білорусами, кордон з Московщиною, кордони з Кавказькими народами. Говорячи про південні кордони України, М. Колодзінський переконував, що «Україна мусить мати відповідний воєнний флот, щоби Дарданелли стали для неї отвором. Вистачить поглянути на карту Східної Європи, щоби засвідчитися, що життєвий центр України лежить над берегом Чорного моря» (с. 78). Що стосується Криму, то «наш народ мусить бути приготований психічно в разі потреби скотитися лавиною степів і скинути кожного в море, хто буде оспорювати наше право на Крим» [17, с. 79].

На думку М. Колодзінського «зі сторони Румунії не буде загрозувати велика небезпека Україні, хіба щоби Румунії поспішили на допомогу інші держави. Наступ з румунської сторони може іти тільки в напрямі на Одесу і криворізький залізний басейн. З нашого боку наступ мусить іти просто на Бухарест і нафтові центри в Дамбовіца і Бузеу на північ від Будапешту, як рівно ж в Бакеу в Молдавії по відкиненню румунського фронту за Серет. Зрештою, проти Румунії ми будемо мати завжди союзників серед задунайських держав» [17, с. 82]. Додамо, що упродовж всього міжвоєнного періоду Румунія перебувала у дружніх стосунках з Чехословаччиною і допомагала Карпатській Україні поставками кукурудзи. Румунська влада засуджувала напади угорських і польських терористів на населені пункти Закарпаття. Ставши союзником Німеччини у Другій світовій війні, румунські війська взяли участь у захопленні Одеси. Про цей напрям румунської агресії й писав М. Колодзінський.

Значну увагу приділяв М. Колодзінський геополітичному становищу Закарпаття. «Через посідання Закарпаття і хребта Чорногори, Горганів, Високого і Низького Бескида, – писав він, – ми фактично стаємо ногою в середній Європі. Посідання Карпатського хребта від Дунайця по Золоту Бистрицю підносить оборонність України не тільки в разі нападу з півдня, але і з заходу. Карпати будуть закривати вихід в наше зазілля, бо легкий перехід через гори уможливило нам скоре перекидання військ на Закарпаття» [17, с. 83]. Цікаві думки висловив М. Колодзінський щодо подальшої долі Чехословаччини: «Соборна Україна буде найбільшим оборонцем самостійності чехів і словаків» [17, с. 84]. Невдовзі він стане свідком подій, які призвели до державного розпаду ЧСР і утворення Карпатської України. Закономірним було ставлення М. Колодзінського до держави, в якій він проживав і став членом УВО, а згодом ОУН: «Польща є непотрібна держава в Європі, якщо є самостійна Україна» [17, с. 87]. Що стосується майбутнього українсько-польського кордону, то його «треба пересунути далеко на захід за Сян і не доходити до Вісли. На схід від Вісли є чисто польське населення, а посідання Вісли ще не творить сильними наші західні кордони, так, приміром, як посідання на сході Волги. По обох берегах Вісли є корінне польське населення. Відколи сягає наша історія, то ми не опиралися на західі на Віслу...» [17, с. 85]. Під час короткочасного існування Карпатської України Варшава всіляко підтримувала Будапешт у його територіальних претензіях до Закарпаття. Після окупації Карпатської України гортіївськими військами на Верецькому перевалі в березні 1939 р. відбулося братання угорських і польських вояків з нагоди утворення спільного кордону.

Стосовно білорусів, то, на думку М. Колодзінського, вони є нашими союзниками, а геополітика Східної Європи «засуджує нас з білорусами на вічну дружбу» [17, с. 89]. Це стосувалося також майбутніх українсько-литовських відносин. Автор «Української воєнної доктрини» справедливо відзначав, що «кордони з Москвою (СРСР – Авт.) на півночі є найтяжчі, бо тут нема природних перешкод», «лихо є ще в цьому, що Київ лежить заблизько до етнографічного кордону і підходи до нього зі сходу і з півночі є майже без жодної природної перешкоди» [17, с. 92]. На жаль, ситуація з близькістю російського кордону до української столиці продовжує залишатися в такому вигляді до сьогоднішнього дня. Виходячи з цього М. Колодзінський пропонує радикальне відсунення українсько-російського кордону: «Коли Брянськ, Курськ і Вороніж є в наших руках, то москалі мусять відсунути свою воєнну базу на Орел, Єлец, Липецьк і Тамбов. В цей спосіб північний фронт знаходився би далеко від Києва і Харкова» [17, с. 93]. «Якщо ми тепер не посунемо наші кордони на Волгу, але згодимося на «донську державу», – пише М. Колодзінський, – то за кілька днів по здобуттю самостійності будемо змушені вести нову війну, але вже не тільки з Москвою, а і з донською державою. Така донська держава послужить базою для Москви до наступу на Україну зі сходу і до підбиття Кубані. Якщо до такої війни долучаться й інші держави, то наша справа буде засуджена на програш» [17, с. 96]. «Одним словом, – підсумовує автор, – крім стратегічних оглядів промовляють і всі інші, щоби станули твердо ногою над Волгою. Саратов, Царицин і Астрахань – це є три вістря нашого Тризуба, звернені на схід. Всякий ворог, що схоче вдертися зі сходу на Україну, мусить настромитися на них» [17, с. 101]. Чіткою є позиція М. Колодзінського стосовну кордонів із кавказькими народами: «Бар'єр Кавказу забезпечує нас від сухопутного нападу з Малої Азії» [17, с. 102].

Охарактеризувавши усі відтінки майбутніх українських кордонів, М. Колодзінський, будучи справжнім патріотом соборної держави, підсумовує: «... Українські націоналісти не сміють зректися ані одного квадратного метра з цієї землі. Тільки в цей спосіб проведені кордони дадуть українському народові змогу проявити себе в історії. Тільки такі кордони піднесуть оборонність України і дають всі можливості для українського народу розвинути до максимуму свої духовні і фізичні сили. Так зазначена Україна – це є наш стовп хребетний. Тут буде сконцентрована вся сила українського народу і тут лежить наша підстава для дальшого походу в наше майбутнє» [17, с. 108]. Коли М. Колодзінський завершував рукопис своєї праці, Україна перебувала в складі різних державних утворень – СРСР, Польщі та Чехословаччині. Невеличким острівком омріяної свободи стала маленька Карпатська Україна, яка спочатку виборола автономію, а згодом проголосила незалежність. Саме в ній

бачив М. Колодзінський зародок тої України, яку він описав у своїй «Українській воєнній доктрині».

Велика Соборна Україна за задумом М. Колодзінського повинна була виникнути під час великих революційних перетворень, які він назвав «націоналістичним повстанням», бо саме ОУН, на його переконання, мала його провести. Власне чіткий план цього повстання був не менш радикальним, ніж вся його концепція: викликати повстання на всіх українських землях; надати йому зорганізованих форм і зорганізувати з повстанських мас українську націоналістичну армію; поширити й закріпити владу на українських землях; знищити живі ворожі сили й перенести війну на ворожі землі [17, с. 133]. Сьогодні це може видатися чимось фантастичним. Концепція М. Колодзінського не лише була більш радикальною, ніж праці Ю. Липи і Д. Донцова. Полковника «Гузара» називали ідеалістом і мрійником навіть керівники ОУН. Можливо, саме завдяки його радикалізму, книга 80 років знаходилася в архіві, не будучи опублікованою у повному обсязі.

Замість висновків. Ми зупинилися на аналізі наукової спадщини лише кількох українських дослідників, які порушували геополітичну проблематику. Однак й цього достатньо, щоб зрозуміти всю актуальність їх ідей. Після проголошення незалежності різні українські президенти і уряди притримувалися різних підходів стосовно геополітичного майбутнього нашої держави. Але, як правило, перевага віддавалася багатовекторній політиці, яка, загалом, зводилася до мирного співжиття України між Росією і Заходом. Багато українських політологів вихваляли таку позицію української влади, вважаючи її далекоглядною і розумною, нерідко забуваючи про перестороги своїх попередників у науці. Разом з тим, вже тоді в наукових колах йшлося про ненадійність такого зовнішньополітичного курсу. Ще в 2002 році політолог Анатолій Гальчинський видав монографію «Україна на перехресті геополітичних інтересів», в якій відзначав: «Україна вимушена захищати свої інтереси від Росії» [4, с. 180]. Більш радикально висловився Сергій Квіт у передмові до книги Олега Багана «Українська Понтида. Геополітичні виміри сучасної України» (2002): «Відсутність чіткого геополітичного курсу і взагалі доктрини національної безпеки, як правило, ховається за гучними евфемізмами типу «багатовекторність», коли курс «європейської інтеграції» насправді більше схожий на повільне повернення до російського імперського простору. Що найстрашніше – в будь-якому випадку ми не виходимо за межі старих, хоч і по-іншому названих парадигм. Українське державне геополітичне мислення сьогодні характеризують вторинність і догматизм» [16, с. 8].

Ця вторинність і догматизм особливо прискореними темпами почали відбуватися в Україні з приходом до влади Віктора Януковича. Стратегічні геополітичні інтереси кожної

держави так чи інакше визначаються потребами збереження її суверенітету, територіальної цілісності, непорушності державних кордонів, поступального соціально-економічного й політичного розвитку. Пріоритетність цих геополітичних інтересів для України додатково зумовлена низкою чинників, насамперед різновекторністю регіонально-політичних орієнтацій. Якщо до цього додати такі негативні явища в житті країни як високий рівень хабарництва, відсутність проведення системних економічних реформ, розвал власних збройних сил, то можна впевнено стверджувати, що в роки правління Януковича політична криза досягла свого апогею. Такий стан справ в Україні співпав із радикальною зміною зовнішньополітичного курсу Російської Федерації стосовно України. Якщо в попередні роки українсько-російське протистояння зводилося, як правило, до постійних «газових війн», відкритої економічної війни, то після перемоги революції гідності та падіння режиму Януковича «холодна війна» переросла в пряму агресію. Окупація Криму радикально змінила геополітичну ситуацію в Європі, що дозволило М. Саакашвілі назвати українські події «геополітичною революцією». І в цьому є зерно істини. Вторгненням в Україну Російська Федерація порушила не лише результати Ялтинської конференції 1945 року, але й зобов'язання цілого ряду світових держав щодо територіальної цілісності України відповідно з Будапештським меморандумом 1994 року. Вперше з часів Другої світової війни велика європейська держава – один із співзасновників ООН – стала жертвою агресії сусідньої держави. Становище України суттєво ускладнила військова агресія Росії на Донбас, що призвело до окупації окремих районів Донецької та Луганської областей.

Опинившись у складній геополітичній ситуації, коли держава втратила 20% своєї економіки, кілька тисяч загиблих військових і мирного населення, Україна змушена була піти на укладення так званих мінських домовленостей. Російська агресія викликала велике занепокоєння в світі, що й призвело до запровадження економічних санкцій проти Росії з боку Європейського Союзу і США. Вже один той факт, що більше тридцяти разів «українське питання» обговорювалося на засіданнях Ради Безпеки ООН, свідчить про неослабну увагу Заходу щодо подій в Україні. Незважаючи на певну строкатість членів Європейського Союзу і значну їх залежність від російської економіки, проте продовжують діяти економічні санкції, які завдають відчутного удару по Російській Федерації.

Література:

1. Баган О. Поміж містикією і політикою. *Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці.* Львів: Кальварія, 2001. С. 23-63.

2. Відомий-невідомий Михайло Драгоманов: Науковий збірник до 170-річчя від дня народження М. П. Драгоманова / Упорядники: В. Погребенник, С. Шевчук, Н. Осьмак. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 382 с.
3. Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: Срібна Сурма, 1971. 316 с.
4. Гальчинський А. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. К.: Yakaboo publishing, 2019. 654 с.
6. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). К.: Критика, 2006. С. 632.
7. Дністрянський М. С. Геополітика: Навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с..
8. Донцов Д. Московська отрута. Київ: ФОП Стебеляк, 2015. 296 с..
9. Донцов Д. Націоналізм. *Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці.* Львів: Кальварія, 2001. С. 243-425.
10. Донцов Д. Підстави нашої політики. *Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці.* Львів: Кальварія, 2001. С. 91-242.
11. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. *Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці.* Львів: Кальварія, 2001. С. 67-90.
12. Драгоманов М. П. Вибране (... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні). К.: Либідь, 1991. 688 с.
13. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: в 2 т. Т. 1. К.: Наукова думка, 1970. 532 с.
14. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: в 2 т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1970. 594 с.
15. Історія політичної думки України / За загальною редакцією Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2017. 632 с.
16. Квіт С. Українська геополітика: реалії і перспективи. *Баган О. Українська Понтида. Геополітичні виміри.* Дрогобич: Коло, 2002. С. 8-9.
17. Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.
18. Куцин О. Колодзінський в моєму житті (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 9-11.

-
19. Кучерук О. Осмислення Організацією Українських Націоналістів в добу Євгена Коновальця проблеми підготовки до збройної боротьби за державне відновлення України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2014. Випуск 24. С. 98-111.
 20. Липа Ю. Розподіл Росії. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995. 148 с.
 21. Міхновський М. Відносини до війни. Промова, виголошена на I Військовому з'їзді у Києві 6 травня 1917 р. *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.* Хрестоматія / За редакцією О. І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 157-158.
 22. Міхновський М. Робітнича справа в Програмі Української народної партії. *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.* Хрестоматія / За редакцією О. І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 138-141.
 23. Міхновський М. Робітниче свято Першого мая. *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.* Хрестоматія / За редакцією О. І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 135-138.
 24. Міхновський М. Самостійна Україна. *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.* Хрестоматія / За редакцією О. І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 126-135.
 25. Міхновський М. X заповідей УНП. *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.* Хрестоматія / За редакцією О. І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 141-142.
 26. Посівнич М. Життя і діяльність полковника Михайла Колодзінського (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 255-271.
 27. Рог В. Вступне слово (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 3-8.
 28. Рудницький С. (С. Р.). Галичина й нові держави Європи. Львів – Відень: Видання «Українського Прапора», 1921. 36 с.
 29. Рудницький С. (С. Р.). Економічні основи галицької державности. Львів – Відень: Видання «Українського Прапора», 1921. 31 с.
 30. Рудницький С. (С. Р.). Нафта Східної Галичини. Відень: Накладом «Українського Прапора», 1922. 44 с.
 31. Рудницький С. До основ українського націоналізму / Друге видання. Відень – Прага, 1923. 165 с.
 32. Рудницький С. Початкова географія для народніх шкіл. Київ – Львів – Відень: Товариство «Вернигора», 1919. 195 с.
-

-
33. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін: Видавництво «Українське слово», 1923. 293 с.
 34. Франко І. Воскресеніє чи погребеніє? *Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упорядник Д. Павличко. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 58-81.*
 35. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді. *Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упорядник Д. Павличко. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 576-584.*
 36. Франко І. Поза межами можливого. *Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упорядник Д. Павличко. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 301-311.*
 37. Holonič, J., Khyrynets, V.V., Ecological and economic principles of sustainable development of the Carpathian Euroregion, *Acta Oeconomica Cassoviensia. - Roč. 6, č. 2 (2013), s. 112-126 ISSN 1337-6020*
 38. Varha, N., Holonič, J. Do pitannja pro social'ni aspekti neformal'noj zajnatosti naseleňja, *Naukovij visnik užgorodskogo universitetu. Serija Pedagogika social'na robota. - Roč. 44, č. 1 (2019), s. 28-32, ISSN (print) 2524-0609*

REFERENCES

1. Bahan, O. (2001). Pomizh mistykoïu i politykoïu. Dontsov D. Tvory. T. 1. Heopolitychni ta ideolohichni pratsi. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
2. Vidomyi-nevidomyi Mykhailo Drahomanov (2011): Naukovyi zbirnyk do 170-richchia vid dnia narodzhennia M. P. Drahomanova / Uporiadnyky: V. Pohrebennyk, S. Shevchuk, N. Osmak. K.: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
3. Haivas, Ya. (1971). Volia tsiny ne maie. Toronto: Sribna Surma [in Ukrainian].
4. Halchynskyi, A. (2002). Ukraina – na perekhresti heopolitychnykh interesiv. K.: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
5. Hrytsak, Ya. (2019). Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi natsii XIX-XX stolittia. K.: Yakaboo publishing [in Ukrainian].
6. Hrytsak, Ya. (2006). Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856-1886). K.: Krytyka [in Ukrainian].

7. Dnistrianskyi, M. S. (2011). Heopolytika: Navchalnyi posibnyk. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. Dontsov, D. (2015). Moskovska otruta. Kyiv: FOP Stebeliak [in Ukrainian].
9. Dontsov, D. (2001). Natsionalizm. Dontsov D. Tvory. T. 1. Heopolytychni ta ideolohichni pratsi. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
10. Dontsov, D. (2001). Pidstavy nashoi polityky. Dontsov D. Tvory. T. 1. Heopolytychni ta ideolohichni pratsi. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
11. Dontsov, D. (2001). Suchasne politychne polozhennia natsii i nashi zavdannia. Dontsov D. Tvory. T. 1. Heopolytychni ta ideolohichni pratsi. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
12. Drahomanov, M. P. (1991). Vybrane (... mii zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini). K.: Lybid [in Ukrainian].
13. Drahomanov, M. P. (1970). Literaturno-publitsystychni pratsi: v 2 t. T. 1. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
14. Drahomanov, M. P. (1970). Literaturno-publitsystychni pratsi: v 2 t. T. 2. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
15. Istoriiia politychnoi dumky Ukrainy (2017) / Za zahalnoiu redaktsiieiu N. M. Khomy. Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].
16. Kvit, S. (2002). Ukrainska heopolytika: realii i perspektyvy. Bahan O. Ukrainska Pontyda. Heopolytychni vymiry. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
17. Kolodzinskyi, M. (2019). Voienna doktryna ukraïnskykh natsionalistiv. K.: TOV «Osnova» [in Ukrainian].
18. Kutsyn, O. (2019). Kolodzinskyi v moiemu zhytti (Kolodzinskyi M. Voienna doktryna ukraïnskykh natsionalistiv. K.: TOV «Osnova», 2019. 287 s.) [in Ukrainian].
19. Kucheruk, O. (2014). Osmyslennia Orhanizatsiieiu Ukraïnskykh Natsionalistiv v dobu Yevhena Konovaltsia problemy pidhotovky do zbroinoi borotby za derzhavne vidnovlennia Ukrainy. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Lviv. Vypusk 24. [in Ukrainian].
20. Lypa, Yu. (1995). Rozpodil Rosii. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
21. Mikhnovskyi, M. (1996). Vidnosyny do viiny. Promova, vyholoshena na I Viiskovomu zizdi u Kyievi 6 travnia 1917 r. Politolohiia. Kinets XIX – persha polovyna XX st. Khrestomatiia / Za redaktsiieiu O. I. Semkiva. Lviv: Svit [in Ukrainian].

-
22. Mikhnovskyi, M. (1996). Robitnycha sprava v Prohrami Ukrainskoi narodnoi partii. Politolohiia. Kinets XIX – persha polovyna XX st. Khrestomatiia / Za redaktsiieiu O. I. Semkiva. Lviv: Svit [in Ukrainian].
 23. Mikhnovskyi, M. (1996). Robitnyche sviato Pershoho maia. Politolohiia. Kinets XIX – persha polovyna XX st. Khrestomatiia / Za redaktsiieiu O. I. Semkiva. Lviv: Svit [in Ukrainian].
 24. Mikhnovskyi, M. (1996). Samostiina Ukraina. Politolohiia. Kinets XIX – persha polovyna XX st. Khrestomatiia / Za redaktsiieiu O. I. Semkiva. Lviv: Svit [in Ukrainian].
 25. Mikhnovskyi, M. (1996). Kh zapovidei UNP. Politolohiia. Kinets XIX – persha polovyna XX st. Khrestomatiia / Za redaktsiieiu O. I. Semkiva. Lviv: Svit [in Ukrainian].
 26. Posivnych, M. (2019). Zhyttia i diialnist polkovnyka Mykhaila Kolodzinskoho (Kolodzynskyi M. Voienna doktryna ukraïnskykh natsionalistiv. K.: TOV «Osnova», 2019. 287 s.). [in Ukrainian].
 27. Roh, V. (2019). Vstupne slovo (Kolodzynskyi M. Voienna doktryna ukraïnskykh natsionalistiv. K.: TOV «Osnova», 2019. 287 s.). [in Ukrainian].
 28. Rudnytskyi, S. (S. R.). (1921). Halychyna y novi derzhavy Yevropy. Lviv – Viden: Vydannia «Ukrainskoho Prapora» [in Ukrainian].
 29. Rudnytskyi, S. (S. R.). (1921). Ekonomichni osnovy halytskoi derzhavnosti. Lviv – Viden: Vydannia «Ukrainskoho Prapora» [in Ukrainian].
 30. Rudnytskyi, S. (S. R.). (1922). Nafta Skhidnoi Halychyny. Viden: Nakladom «Ukrainskoho Prapora» [in Ukrainian].
 31. Rudnytskyi, S. (1923). Do osnov ukrainskoho natsionalizmu / Druhe vydannie. Viden – Praha [in Ukrainian].
 32. Rudnytskyi, S. (1919). Pochatkova heohrafiia dlia narodnykh shkil. Kyiv – Lviv – Viden: Tovarystvo «Vernyhora» [in Ukrainian].
 33. Rudnytskyi, S. (1923). Ukrainska sprava zi stanovyscha politychnoi heohrafii. Berlin: Vydavnytstvo «Ukrainske slovo» [in Ukrainian].
 34. Franko, I. (2006). Voskreseniie chy pohrebeniie? Budivnychy ukrainskoi derzhavnosti: Khrestomatiia politolohichnykh statei Ivana Franka / Uporiadnyk D. Pavlychko. K.: Vydavnychy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
 35. Franko, I. (2006). Odvertyi lyst do halytskoi ukrainskoi molodezhi. Budivnychy ukrainskoi derzhavnosti: Khrestomatiia politolohichnykh statei Ivana Franka /
-

- Uporiadnyk D. Pavlychko. K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
36. Franko, I. (2006). Poza mezhamy mozhlyvoho. Budivnychiy ukrainskoj derzhavnosti: Khrestomatiia politolohichnykh statei Ivana Franka / Uporiadnyk D. Pavlychko. K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
37. Holonič, J., Khymynets, V.V., Ecological and economic principles of sustainable development of the Carpathian Euroregion, Acta Oeconomica Cassoviensia. - Roč. 6, č. 2 (2013), s. 112-126 ISSN 1337-6020
38. Varha, N., Holonič, J. Do pitannja pro socialni aspekti neformal'noj zajnjatosti naselennja, Naukovij visnik užgorodskogo universitetu. Serija Pedagogika socialna robota. - Roč. 44, č. 1 (2019), s. 28-32, ISSN (print) 2524-0609